

DIALEKTOLÓGIA ÉS NYELVTUDOMÁNY: HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

KISS JENŐ

A nyelvről és a nyelv kutatásáról való gondolkodás adja azt a tág keretet, amelyben előadásom elhangzik. Olyan kérdéseket szándékozom fölvetni – szükségképp csupán válogatva a lehetséges több közül –, amelyek a mai dialektológia tárgyilagos megítélését segíthetik elő, illetőleg amelyek szélesebb összefüggésekre is irányíthatják a figyelmet.

Bevezetőben néhány általános, a nyelvjárásoknak nyelvbeli, s a dialektológiának nyelvtudománybeli helyzetével kapcsolatos észrevételt célszerű tennem. Ami az előbbit illeti: 1) Minden természetes emberi nyelv nyelvváltozatok halmaza. Ha hasonlattal élhetek, azt mondom, mindegyik többfunkciós épületegyüttes, amely az abban lakó közösség egészének kényelmes otthont nyújt. 2) Mindegyik nyelvváltozatnak — legyen az területi, társadalmi, köznyelvi vagy más — vannak csak rá jellemző, tehát a többitől eltérő funkciói — s ezzel létjogosultsága —, illetőleg megjelenési formái. 3) A köznyelv és bármely nyelvjárás rendszertani értelemben azonos kategória. 4) A két (imént említett) nyelvváltozat-típus közötti leglényegesebb különbség nem rendszertani, hanem szociolingvisztikai. 5) A standardizált nyelvekben a köznyelv és a nyelvjárások állandó kölcsönhatásban élnek, s e kölcsönhatásnak domináns tényezője a köznyelv.

Ami pedig a dialektológiát illeti: a mondottakból az következik, hogy 1) a nyelvek vizsgálatának természetes, egyszersmind szükséges tárgya minden nyelvváltozat. 2) A köznyelv és bármely nyelvjárás leírása között semmiféle elvi jelentőségű különbség nincsen. 3) “Általában érvényes, hogy ami a leíró nyelvészet számára probléma, az az elméleti nyelvészet számára is az” (Kiefer, 1992. 9). Minthogy pedig a területi nyelvváltozatok leírása a dolog természetéből következően fölvet leíró nyelvészeti problémákat, a dialektológiának szükségképpen az elmélet számára is van hozadéka. 4) A nyelv mélyebb megismeréséhez úgy juthatunk, ha mind a nyelvek, nyelvváltozatok rendszerét, rendszerbeli jelenségeit, mind pedig konkrét élethelyzetekben való működését, használatát egyaránt kutatjuk.

A tudományok mai differenciáltsági fokán magától értődik, hogy a valamely tudományágban fölmerülő kérdések egy része az azon tudománybeli több más terület, irányzat számára nem releváns. A dialektológia bizonyos kérdésfeltevései is ilyenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy emiatt érdektelenek volnának. Sőt azt jelentheti, illetőleg adott

esetben jelenti is, hogy olyan jelenségekört vizsgál, vagy olyan szempontból vizsgálódik, amely jelenségekört az adott tudomány többi ága, illetőleg bizonyos irányzatai nem vagy csupán más megközelítésből vizsgálják. Az is következik a szóban forgó differenciáltságból, hogy ma már a legtájékozottabb tudósok sem lehetnek kompetensek tudományuk minden területén. És persze az is következik, hogy a korszerűség nem köthető egyetlen területhez, egyetlen irányzathoz, egyetlen módszerhez. Tudományos közhelyet ismétlek tehát Kósa László szavait idézve: egyik módszer, irányzat “sem kötelező, és automatikusan egyik sem tesz korszerűvé” (2000: 12). A dialektológia hagyományos nyelvtudományi diszciplína. Ugyanis a nyelvjárások vizsgálata régi, tiszteletre méltó múltra visszatekintő tevékenység. A *hagyományos* és *modern* jelzőket magam nem értékítéletként használom. Úgy vélem ugyanis, hogy a tudományszakok korszerűségét nem életkoruk határozza meg, hanem az, mennyiben alkalmazzák az adekvát új módszereket, fölismeréseket.

A dialektológia (a kontinentális európai hagyomány szerint) a nyelvek területi változatainak a nyelvészete, s tárgya a regionális nyelvváltozatok és a velük, illetőleg vizsgálatukkal összefüggő teljes nyelvtudományi problémakör — az elméleti kérdésfölvetésektől a módszertani vonatkozásokon és a leírás problémáin keresztül az eredmények gyakorlati alkalmazásának kérdéseig. Ebben az értelemben használom én is a *dialektológia* kifejezést, hozzátéve, hogy ezúttal csak a leíró dialektológiával összefüggő kérdések foglalkoztatnak.

Nyelvjárásokról és kutatásukról szólván nem kerülhetjük ki a több évszázados ismétlődő s a dialektológiát közvetlenül érintő kérdést: valóban küszöbön áll a nyelvjárások kihalása? Kísérleljük meg a válaszadást! Napjainkban ötezernél is több nyelv van a Földön, s ezeknek döntő többsége — nem lévén köznyelve — csak nyelvjárásokban, illetőleg rájuk épülő csoport- és rétegnyelvekben él. A csak nyelvjárásokban élő nyelvekben a nyelvjárások kihalása értelemszerűen a nyelvek kihalását jelenti. Nos minden évtizedben számos szóban forgó nyelvjárás, ebből következően nyelvek is a kihalás sorsára jutnak. De több ezer nyelv — nyelvjárásainak a tömegével — továbbél. Marad tehát bőségesen vizsgálható nyelvjárás. Minthogy azonban a magyar is a standardizált nyelvek közé tartozik, s érdeklődésünk középpontjában most ezen nyelvek állnak, a kérdés mégiscsak megokolt. A válasz egyértelmű: a szakirodalom tanúsága szerint mindegyik standardizált európai nyelvben vannak nyelvjárások — ha nem is hagyományos paraszti nyelvjárások, ha nem is olyanok, mint a száz vagy akár az ötven évvel ezelőttiek. A nyelvjárások változatlan formában való

továbbélését egyébként legfőljebb azok várják el, akiknek nincs tudomása az élő nyelvek állandó változásának törvényéről.

Nálunk is régóta kongatják már a vészharangot a nyelvjárások végleges eltűnéséről. Ezt igazolandó néhány idézet következik: 1832-ben írta le Plánder Ferenc, a göcseji nyelvjárás kutatója, hogy "a' Göcsei ... szőejtés ... mióta a' nemzeti kisebb iskolák megszorodtak, és az olvasás a' köznép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget" (idézve: Magyar Nyelvőr 1989. 465). Meglepő ezek után, hogy 1914-ben (az egész Göcsejt és Hetést bejáró) Gönczi Ferenc Plánder 84 évvel korábbi szavaira reagálva írta, hogy "az általa [ti. Plándertól] közlött szójárás szerint beszélnek máig is az öregek" (idézi Végh, 1954. 427). S hogy teljes legyen a kép, idézem Végh Józsefet, aki Nemesnépi Zakál György göcseji nyelvjárasi példaszövegéről így vélekedett 1954-ben: "A 136 évvel ezelőtt lejegyzett szöveg ... egészen közel áll a mai beszédhez ... ami elavult, kiveszett ... Igazában véve csak két hangtani sajátosság" (Végh i. h.).

Nos két évszázad óta minden nemzedék saját korában látja jelentkezni azokat a döntő tényezőket, amelyek a nyelvjárások kihalásának racionális okát adják. Kezdetben az anyanyelvű egyházi alkalmazat, majd az iskoláztatást, később a gőzmozdonyok megjelenését és a közlekedés föllendülését, ezt követően az iparosodást kísérő nagyarányú belső migrációt és népességkeveredést emlegették, újabban a tömegtájékoztató eszközöknek a köznyelvet mindenhova eljuttató hatása, a tudományos-technikai forradalomnak a nyelvhasználatot is befolyásoló következményei, az urbánus szemléletmód terjedése, a hagyományos paraszti gazdálkodás megszűnte említettik.

Mivel magyarázhatók a nyelvjárások gyors eltűnését valló vélekedések? Jelzésszerűen a következőket említtem: 1. A nyelvjárások is állandóan változnak, s a beszélők számára is érzékelhető különbségek vannak az idős és a fiatal nyelvjárasi beszélők regionális nyelvhasználatuk között: az előbbi általában archaikus, az utóbbi neologikus (a standardizált nyelvekben: a köznyelvhez közelebb álló). Vetítsük ki ezt a tapasztalatot nemzedékek sorára, s már látjuk is lelki szemünkkel a prognosztizálható, tudniillik a kizárólagosan köznyelvi jövőt. 2. Tény, hogy haltak ki nyelvjárások. Bizonyos (hagyományos nyelvjárásokat fölmutató) standardizált nyelvekben több, másokban kevesebb. 3. A köznyelvi hatás miatt és más, itt nem részletezhető körülmények következtében a nyelvjárasi beszélők döntő többsége elsajátította már a köznyelvet, és nyilvános beszédhelyzetekben azt vagy annak regionális színezetű változatát beszéli. Ennek következtében pedig az a benyomás támad, hogy a nyelvjárasi beszélők otthon, egymás között sem beszélnek már nyelvjárásban. (Ezért mondhatjuk, hogy a nyelvjárások szemérmes óvatossággal, rejtőzködve, már-már

észrevétlenül — tudniillik a szűkebb közösségen kívüliek számára észrevétlenül — élik a maguk életét. Nota bene: a nyelvjárástalaná váltnak gondolt északnémet nyelvterületen is, l. D. Stellmacher in: Knipf-Komlósi—Berend 2001. 22) 4. Az okok között említendő az a vélekedés, amely nyelvjárásnak csak a köznyelvtől számottevően eltérő, kommunikációs akadályokat is jelentő nyelvváltozatokat tekint. Mivel a magyarban például a német vagy az olasz nyelvjárásokhoz viszonyítva nagy különbségek nincsenek — a moldvai nyelvjárások a kivételek —, megerősítést nyer az így gondolkodók szemében az említett vélekedés.

A kutató számára itt két, általános nyelvészeti szempontból is releváns problémakör megválaszolásának a feladata adódik. Az egyik: vajon miért maradtak meg a nyelvjárások nyelvváltozattípusként standardizált nyelvekben is? A másik: vajon univerzális nyelv(használati)i jegy-e az egyes nyelvek területi tagolódása? Az első kérdésre válaszolva: elsősorban nem kommunikációs okok miatt maradtak meg, hanem azért, mert fölértékelődött az identifikálás lehetőségeit szűkítő globalizálódó világban a nyelvjárásoknak az a társadalmijegy-szerepköre, amely lehetővé teszi a szűkebb közösség együvé tartozásának a kifejezését. Másodsorban az az általános kommunikációs igény, hogy az embernek a nyilvános szereplések feszesebb, nagyobb figyelmet kívánó formája, a köznyelv mellett szüksége van, szüksége lehet egy személyesebb, otthoniasabb, lazább, kevesebb figyelmet követelő nyelvi kifejezési formára is, s azoknak nagy része, akik nyelvjárási környezetben nőttek föl és élnek, a nyelvjárás tálcán kínálja ezt a lehetőséget. S ezzel a készen kapott lehetőséggel emberek milliói élnek, mert ez a nyelvváltozat biztosítja számukra leginkább az anyanyelvi otthonosságérzetet. Ami pedig az egyes nyelvek területi tagolódása egyetemes vagy nem egyetemes voltát illeti: a vonatkozó megfigyelések olyan közösségekben beszéltek nyelvekre irányultak, amelyek a leginkább alkalmasnak tűnnek arra, hogy a nyelvjárások kiküszöbölődjenek belőlük. Így a hipermobilis Egyesült Államokra, ahol nincsenek a középkorra visszamenő nyelvjárások, s igen kevés az európai értelemben vett nyelvjárási beszélő. Dániára, amely Európában a posztdialektális társadalom prototípusaként említetik, mert iparosodott, iskolázott, mobilis, nyelvét kis területen s kevesen beszélik. Izraelre, ahol magas fokú a területi mobilitás és iskolázottság, kicsi a nyelvterület, s ami igen fontos, a lakosság jelentős része nem anyanyelveként beszéli az ivritet. S az említett társadalmak ellenpólusára, a Kaukázus térségében kis csoportoktól, szűk területen beszéltek nyelvekre. A következtetést a magyar szakirodalomban elsőként tudtommal Hutterer fogalmazta meg: az

eddiggi ismeretek szerint a területi tagolódás egyetemes nyelvi jegy. Azt azonban, hogy ez milyen formákat ölt a távolabbi jövőben, nem tudhatjuk.

Közismert tény, hogy a nyelvjárási beszédmód a legtöbb standardizált nyelvközösségben megbélyegzett nyelvhasználatnak számít. Ennek okai inkább többé, mint kevésbé ismeretesek. A rendi társadalom felülről nézte és lenézte az iskolázatlan pórnépet szokásaival és beszédmódjával együtt. Mind a műveletlenség, mind a hibás nyelvhasználat mint negatív megítélési jegy elsősorban a nyelvjárásoknak a presztízsváltozat (tudniillik eleinte az irodalmi nyelv, később pedig az írott és beszélt köznyelv) ellenpólusaként való felfogásából következik, s történeti összefüggésben az új kort nagyban formáló “magas kultúra : népi kultúra” dichotómiával magyarázható. A magas kultúra nyelvi letéteményese az irodalmi, illetőleg a köznyelv volt, ma is az, a népi kultúráé pedig a népnyelv, a nyelvjárások. Következőleg minden jó, amit — okkal, ok nélkül — a magas kultúrához kapcsoltak, így vagy úgy emelte a standard tekintélyét, s mindaz a negatívum, amit — megintcsak: okkal, ok nélkül — a népi kultúrával hoztak összefüggésbe, szükségszerűen vált a nyelvjárásokat és a nyelvjárási beszélőket megbélyegző, stigmatizáló lehetőséggé. A felvilágosodás kora szül nálunk is olyanféle véleményeket, amelyekre példaként most Bőjthi Antal sorait idézem, aki 1794-ben ezt írta: “De ha úgy talál történni, hogy a’ két Orfzágnak, b. s minden Ganéj Dombját fel túrjuk, ’s minden ... meg avult, rozsdás goromba Parafzt ízókat akarunk egybe gyűjteni, ’s azokkal akarjuk csinos Úri Nyelvünköt ízaporítani ... azzal ízép Nemes Nyelvünket nem csak nem fogjuk ékesíteni ... pallérozni; hanem inkább fogjuk befteleníteni, gyalázni” (az idézeteket l. Benkő, 1960. 277). Azóta sok minden változott, a köznyelv, a nyelvjárások, nőtt az iskolázottság, tudományos-technikai forradalomról és sok, nem sejtett dologról beszélünk: a szóban forgó megbélyegzés — ha nem is az említett hőfokon, s nem is az értelmiség széles köreiben, sőt ellentett vélekedések fölbukkanása mellett, de mégiscsak — maradt. S a 20. században ez a stigma a nyelvjárási beszélők tömegei nyelvi önreflexiójának, saját nyelvváltozatukról való vélekedésének a szerves részévé vált: főként a század második felében kezdték nyelvjárásukat tömegesen kerülendőnek vélni, szégyellnivalónak érezni. Ez a gondolkodásbeli változás volt a nyelvjárások visszaszorulását előidéző következmények között a legjelentősebb, igazolván azt a szociolingvisztikai tételt, hogy a nyelvhasználatot befolyásoló egyik fontos tényező a nyelvhez, nyelvváltozathoz való beszélői viszonyulás, attitűd. E problémakörhöz kapcsolódó, megválaszolendő tudományos kérdés, hogy a nyelvjárások megbélyegzése, illetőleg általában az azonnyelvi eltérések, különbözőségek stigmatizálása mennyiben kultúrákötöttségű, tehát a mi esetünkben

mennyiben európai nyelvszemléleti háttéren nyugvó örökség, s mennyiben következik az embernek mint közösségben élő fajnak az etológiai sajátosságaiból.

Közhely az európai nyelvészetben, hogy a legnagyobb mértékű és intenzitású változások a nyelvjárásokban zajlanak. De vajon miért? Nyelvi és társadalmi tényezők együttes következményeként. Lássuk röviden az okokat! A nyelvjárási beszélők a modernizálódásnak és a hagyományörzésnek magasabb fokú feszültségzónájában élnek, mint a köznyelvi beszélők. Ők alkotják ugyanis a társadalomnak azt a rétegét, amely a legújabb kor nyelvhasználati újraorientálódásának a legtöbb terhét hordozza, s ez az újraorientálódás szükségszerűen vezetett és vezet a köznyelvhez való közeledéshez, a kettősnyelvűség kialakulásához, s ennek nyomán bizonyos nyelvjárási szabályok és elemek variábilissá válásához, illetőleg a nyelvjárási nyelvhasználat variálódásához. Találkozott és találkozik tehát a nyelvhasználati változatosságot indukáló társadalmi igény s a nyelvjárási struktúrákra is jellemző természetes variabilitás, s e kettő együtt vezet a felgyorsuló változásokhoz. Tudvalevő ugyanis, hogy a nyelvi változáshoz hozzátartozik a nyelvi rendszer változatossága és heterogenitása, bár természetesen a nyelvi szerkezetnek nem minden heterogenitása és változatossága jár együtt nyelvi változással. Magától értődik ezeknek az ismeretében, hogy a nyelvi változásoknak a mindenkori jelenben való megfigyelésére, illetőleg mikrodiakrón vizsgálatára a nyelvjárások kitűnő lehetőséget kínálnak. Nem kevesen vélik úgy, hogy a dialektusok laboratóriumi körülményeket biztosítanak a nyelvi mozgások és változások vizsgálatára, hiszen a köznyelvben évszázadokig elhúzódó változások egy része bennük néhány évtized alatt lezajlik. (Koránt sem véletlen, hogy Labov nevezetes, a nyelvi változások in vivo vizsgálatának lehetőségét igazoló munkája előtt ezt nálunk is dialektológusok fogalmazták meg először.) Nem kevésbé tanulságos a nyelvrendszertani mellett a nyelvhasználati változások figyelemmel kísérése, arra is gondolva, hogy a változások nagy részét indukáló társadalmi tényezők és a nyelvhasználati módosulások szinoptikus szociolingvisztikai szemrevételezése a nyelvtörténeti kutatások szempontjából is igen fontos. E tekintetben a legtöbb eredményt nálunk is a nyelvföldrajzi vizsgálatok hozták. Emlékeztetek Benkő Lorándnak a népiségtörténeti kutatásokat is nagyban segítő, a székelységnek és a csángóknak a történetére vonatkozó, immár klasszikusnak számító szóföldrajzi vizsgálataira, illetőleg Juhász Dezsőnek azokra a tanulmányaira, amelyekben magyar nyelvtörténeti kérdésekre nyelvföldrajzi megközelítéssel ad meggyőző választ.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy kontaktusnyelvészeti tekintetben mennyi lehetőséget kínál a regionális nyelvváltozatok vizsgálata. Hiszen a standardizált nyelvekben

minden nyelvjárás, amely a köznyelv állandó és intenzív hatása alatt áll, belső kontaktusváltozat, s ekként a nyelvi kapcsolatoknak mint a nyelvi változások egyik kitüntetett fontosságú tényezőjének a tanulmányozására bőven nyújt alkalmat. Milyen általános megállapítások tehetők a vonatkozó kutatások alapján? Néhányat említek, azt is szemléltetve, hogy az ismeretek gyarapodása hogyan differenciálja a korábbi kutatási eredményeket. Imre Samu egyik tanulmányában a magyar nyelvjárások változásáról értekezvén azt írta, hogy “a v á l t o z á s . . . k ö z v e t e t t v a g y k ö z v e t l e n m ó d o n a k ö z n y e l v i r á n y á b a m u t a t: azaz: az újabb forma vagy azonos a köznyelvvél, vagy jóval közelebb áll hozzá, mint a régi, tipikusan nyelvjárasi alak” (1972. 93). Ma már tudjuk, nem mindig van ez így. Vannak ugyanis olyan új fejlemények, amelyek nemhogy közelednének, hanem távolodnak a köznyelvi formáktól. Igaz, csak kivételesen, de éppen ezek kívánnak magyarázatot, mert ellentmondani látszanak nyelvváltozási tendenciáknak. Az a tény például, hogy Rábaközben a korábbi *sindöl* *sindő*-vé vált, tehát távolabb került a köznyelvi *zsindely*-től, a nyelvjárás azon sajátosságának, aktív hangtani tendenciájának a következménye, amelyet úgy nevezünk, hogy a szótagzáró *l* pótlónyúlásos kiesése. De még valami kellett ehhez. Az, hogy a nyelvjárasi *sindöl* és a köznyelvi *zsindely* között ne legyen aktív memoriális kapcsolat, hogy tehát a nyelvjárasi beszélők mentális lexikonukban ne kapcsolják össze őket. Egy svájci nyelvész, Helen Christen friss tanulmányában (2001) meglepetéssel állapította meg, hogy Svájc bizonyos német nyelvű városaiban (nem csak a falvakban) terjed egy olyan nyelvjárasi hangtani jelenség, amely nem a köznyelvhez közeledésnek, hanem az attól való távolodásnak az útját járja. A szerző e különös, de nem példátlan jelenséget azzal a funkcióval magyarázza, hogy a szóban forgó közösségek ezzel jelzik a köznyelvtől való távolságot, illetőleg ezzel is kifejezik közösségeik szorosabb együvértartozását. Hozzáfűzi azt is, hogy a nyelvjárasi változások az azonos irányba készítő köznyelvi hatás ellenére sem prognosztizálhatók minden esetben.

Dialektológusok körében ismeretes az a Zsirmunskij nevéhez kötődő tipizálás, hogy vannak “elsődleges” és “másodlagos” nyelvjárasi jegyek (az előbbiek a feltűnő, kirívó, az utóbbiak a nem feltűnő nyelvjárasi sajátosságok). Zsirmunskij szerint a köznyelv és a nyelvjárások kapcsolatában az alárendelt változatnak, tehát a nyelvjárásoknak az “elsődleges”, azaz feltűnő jegyei eltűnnek, illetőleg azok tűnnek el először. A kevésbé feltűnő “másodlagos” jegyek keverednek, illetőleg megmaradnak vagy megmaradhatnak. A megállapítás nagyrészt helytálló, de mai ismereteink szerint finomításra szorul. Kiderült ugyanis, hogy bizonyos, a nyelvészekről elsődleges nyelvjárasi sajátosságoknak tekintett

regionális jegyek megmaradnak. Kiderült tehát, hogy a (köznyelvhez viszonyított) “feltűnőség”-et a laikus beszélők nem föltétlenül úgy érzékelik, ahogyan a vizsgálódó nyelvész. A nyelvész abból indul ki, mekkora a köznyelvtől való — úgymond — mechanikus távolság. Csakhogy amikor nyelvi értelemben vett “feltűnőség”-ről van szó, akkor abba belejátszik az attitűd is. Mivel pedig a nyelvi attitűdök is változnak, nem jósolhatjuk meg azt sem, mit éreznek majd feltűnőnek a nyelvjárási beszélők. S ha szabad még egy példát vennem anyanyelvjárásomból: nem gondoltam volna, hogy a rábaközi nyelvjárásokra a birtokos személyjelezésben és a határozott igeragozásban oly jellemző három-, sőt négyalakúság (*szamar-a, embër-ë, fül-ö*, illetőleg *ház-o*) mindmáig virulens jelenség marad. Ugyanis a köznyelvi *könyve* és *lökte* megfelelőjeként ma is a *könyvö, löktö* használatos, jóllehet kirívó, szembeötlő nyelvjárásiasságok. Vajon miért maradtak meg? Úgy vélem, ebben az esetben nyelvrendszertani okok írják fölül a Zsirmunszkij-féle szabályt. Az tudniillik, hogy a szóban forgó háromalakú nyelvjárási ragozási részrendszer olyan erős éppen a rendszerösszefüggések miatt (a rábaközi nyelvjárásokban csak a zárt *ë* fordul elő a palatális illabiális soron: *embërë, mertë*), hogy egyelőre egyetlen tagját sem “engedi ki”.

Nyelvjárások és köznyelv kapcsolata azonnyelvi nyelvváltozatok állandó s rivalizálásos együttműködéseként, változó mértékű és intenzitású egymásra hatásaként értelmezhető. Ennek a kölcsönös egymásra hatásnak a bizonyára legismertebb s legújabbkori következménye a nálunk *regionális köznyelviség*, másutt *regionale Umgangssprache*, illetőleg *informal standard language, colloquial standard* terminussal jelölt nyelvhasználati forma, tehát a nyelvjárások és a kodifikált köznyelv (*Hochsprache, formal standard language*) közötti köznyelvi szerepkörű, de regionális jegyeket fölmutató nyelvhasználati sáv. A hatvanas években számos dialektológus nyelvjárás > köznyelv irányú nyelvváltozatcserével számolt. Azzal: a nyelvjárások úgy tűnnek el, hogy a nyelvjárási beszélők áttérnek — a szocialista országokban a kulturális forradalomnak, a nép kulturális fölemelésének köszönhetően — a köznyelv kizárólagos használatára. Ehelyett s a nyelvjárások mellett létrejött a regionális köznyelviség, amelyet egyforma joggal értelmezhetünk úgy, hogy a köznyelv így terjesztette ki fennhatóságát a regionalitás irányába, de úgy is, hogy itt hatolt be a regionalitás a köznyelvbe. Tehát előre nem látott kompromisszum ez, amely érdekes nyelvtudományi kérdéseket vet föl. A szóban forgó jelenség magyarázatára két elmélet született. Az együttélési modell két homogén nyelvi rendszert föltételez, s e szerint a beszélők tudatában két nyelvváltozat él. A magyarországi regionális köznyelviségnek a nyelvjárási beszélők körében való alakulását és terjedésének korai szakaszát tekintve ez magyarázatként bizonyosan nem jön szóba. Akkoriban ugyanis a

nyelvjárási beszélők úgy produkáltak regionális köznyelvi, illetőleg annak szánt megnyilatkozásokat, hogy nyelvjárásukon, tehát biztosan egyedül birtokolt nyelvváltozatukon hajtottak végre korrekciókat. A másik, a variabilitás-modell viszont alkalmazható a magyar viszonyokra. E szerint ugyanis a két, zömmel kategorikus szabályok alkotta forrásváltozat, a köznyelv és a nyelvjárás egymásra hatása következtében a nyelvjárási kompetencia-szabályok fokozatosan köznyelvekkel bővültek ki úgy, hogy megmaradtak bizonyos nyelvjárásiak. Mattheier a svájci és luxemburgi állapot ismeretében újabban vetette föl, hogy itt nem a beszélői, hanem a hallgatói kompetencia változása a döntő, amennyiben ugyanis a regionális jelenségek értéke és elfogadása növekszik a nem nyelvjárási beszélők körében. A mi nyelvi viszonyaink mások, mint amelyek Svájcra és Luxemburgra jellemzőek, mégis azt mondom, hogy éppen a regionális köznyelviség vizsgálatában nálunk is figyelembe veendő a Mattheiertől említett aspektus. Ugyanis az európai nyelvek standardjai körében tapasztalható változások, illetőleg a vonatkozó ismertebb kutatások azt mutatják, hogy a köznyelvi normarendszer tágul a regionalitás irányába, pontosabban: irányába is. A kodifikált standard presztízsvesztését azonban nem a nyelvjárások okozzák, hanem (Daneš szerint) a tekintélytisztélet társadalmi méretű csökkenése, a tekintélyelvűség relativizálódása és az, hogy a standard egyre inkább a beszélnyelviség hatása alá kerül, márpedig mindkettő a kodifikált írott nyelvi norma érvényesülése ellen hat. (Itt lehetne szólnom az internetes nyelvhasználatról is.) A beszélnyelviségnek az írottal szembeni nyomasztó mennyiségi túlsúlyát, amely e szempontból igen fontos tényező, jól mutatják Biber Douglas becslési adatai. E szerint a nyelvi megnyilatkozások 90%-a beszédhez kötődik, 3%-a levél, följegyzés és 7%-nyi az összes többi szövegtípus az újságcikktől a tudományos közleményig (1993. 247). Peter von Polenz, illetőleg Heikki Paunonen úgy véli, hogy a német, illetőleg a finn nyelv továbbfejlődése részben az írott nyelvi norma ellenében megy végbe. Manfred Görlach szerint a brit angol standard is nyitott a regionális nyelvhasználati formák irányába. Ma már a Received Pronunciation mellett elfogadják a Modified Standard kiejtésformáit, s értelmiségiek sem röstellik a BBC English vagy a Public School English mellett a londoni "cockney"-t használni. A jelenség lényegét így foglalhatjuk össze: a társadalmi változásoknak, jelesül a regionális tudatnak a — részben a globalizációs jelenségek ellenhatásaként történt — megerősödése vezetett ahhoz, hogy a nyelvjárások némely országban olyan színtereken is újra szóhoz jutottak, vagy gyakrabban jutottak szóhoz (beleértve a nyelvjárásban születő szépirodalom iránti növekvő érdeklődést), amelyeken korábban nem vagy ritkábban használták őket. A Nyugaton nyelvjárási reneszánsznak nevezett szóban forgó jelenség a nyelvjárási nyelvhasználatnak a megelőzőhöz képest

nagyobb volumenét jelenti, s ez a beszélők nyelvi attitűdjével s a nyelvjárásoknak ebből következő csökkenő megbélyegzettségével függ össze. A döntő tényező az, hogy beszélők tömegei a nyelvjárásban a valamely társadalmi csoporthoz vagy régióhoz tartozás, kötődés kifejezésének, jelzésének alkalmas eszközét látták és látják, illetőleg hogy egyáltalán: ezt a kötődést kifejezendőnek érezték és érzik.

A legtipikusabb dialektológiai terület a nyelvföldrajz. Mint ilyen természetesen nem maradhat említetlen. Annál kevésbé, mert új kérdések, egyszersmind új megoldások itt is jelentkeznek. A legújabb — ún. kétdimenziós — nyelvatlaszok alapján olyan kérdések fogalmazódnak meg, s olyan válaszok születnek, amelyek korábban föl sem merültek, tehát választ sem kaphattak. (Amerikai és japán előzmények után született meg az első európai, egy német kétdimenziós nyelvatlasz.) A szóban forgó nyelvatlasz anyagának gyűjtésekor két szociológiai változót vettek figyelembe. Egyrészt idős, tősgyökeres, a faluban élt és élő parasztoktól, másrészt középkorú és mobilis, nem helyben dolgozó (tehát pendliző) iparosoktól és munkásoktól gyűjtöttek adatokat. A cél egyebek mellett az volt, hogy képet nyerjenek az adatközlők nyelvjárási kompetenciájáról, s hogy megállapítsák, kimutatható-e a hagyományos mellett a lehetséges alakuló új regionális nyelvhasználati változat területi eloszlása. Mint kiderült, igen. (S ez nyelvi tervezési szempontból sem lebecsülendő megállapítás.) Eme új nyelvatlasztípus új technikai megoldásként magával hozta egyszersmind a nyelvi térképkészítés speciális területét, a kontrasztív nyelvjárási kartográfiát is.

A nyelvföldrajzi vizsgálatokban paradigmaváltásnak tekintik egyes kutatók azt, hogy a régebbi, többé-kevésbé homogénnek tekintett bázisnyelvjárások vizsgálatától eljutott a dialektológia a szociolingvisztikai szemlélet alkalmazásával a mai regionális nyelvi valóság összetett sokoldalúságának az adekvát vizsgálatáig. Új feladatoként jelentkezik az új dimenziók, illetőleg viszonyok térképes ábrázolása. E tekintetben a számítógépes technikának köszönhetően ma már (korábban nem sejtett) lehetőségek birtokában vagyunk. Az új nyelvatlaszok adatainak dialektometriai, azaz nyelvjárásmérési elemzése közelebb visz bennünket a dialektológia régi-új problémájának a megnyugtatóbb megoldásához, a nyelvjárások tipizálásához is. (A dialektometria nyelvjárásmérést jelent, azaz azt, hogy statisztikailag értelmezhető módon, számszerűsítve, mennyiségi mutatókkal, illetőleg azokat kifejező és szemléltető technikai megoldásokkal írjuk le nyelvi jelenségek, elemek, szövegek regionalitásának a mértékét.) Bernhard Kelle a német nyelvterület egészére kiterjedő nagy közös programot sürget abból a célból, hogy az új német nyelvatlaszok

dialektometriai elemzésével végezzék el a német nyelvterület tipológiai leírását. Ugyanis ő az ún. cluster-elemzéssel, amely kutatópontnyalábok, -csoportok hasonlósági fokának a megállapítására alkalmas, elvégezte ezt a munkát a svájci német nyelvatlászadatok alapján, s az eredmények a folytatás szükségességéről győzték meg (Kelle, 2001). Hogy itt milyen lehetőségek nyílnak, jól szemléltetik azok a magyar nyelvatlások alapján készített multimédiás színes összesítő térképek is, amelyeket nálunk Vékás Domokos készített számítógépes programjával.

A modern nyelvtudománynak nemcsak a nyelvi rendszer, hanem a nyelvhasználat vizsgálata terén is bőven vannak feladatai. A nyelvjárások ma elsősorban itt kínálnak izgalmas kutatnivalókat. Mégpedig azért, mert a dialektusok a többi nyelvváltozathoz képest némely tekintetben szignifikáns módon eltérő létfeltételek között élnek, ennek pedig törvényszerű következménye a használatban is jelentkező különbség. A következő lényeges tényeket említem: 1) A helyi, kistelepülési nyelvjárások a köznyelvvvel szemben kisközösségi beszélt nyelvi változatokként határozhatók meg. Jellemzőjük, hogy a beszélőik az ún. primér csoportok tagjai közötti társas kapcsolathálózat erős (gondoljunk James Milroy kutatásaira), a csoport közötti kommunikációs kapcsolat közvetlen és rendszeres. Így a nyelvi kommunikáció feltételei önmagukban, mindenféle felülről és kívülről jövő intézményesített hatás nélkül, természetes és spontán módon biztosítják a nyelvjárásnak, tehát a nyelv(használat)i szabályoknak a nagy fokú azonosságát. 2) A nyelvjárásban a kodifikált írott norma s a nyelvjárási írásbeliség hiányában csak az ún. van-norma, tehát implicit normarendszer érvényesül, s ez kizárólag a természetes beszélt nyelvi kommunikáció során közvetítődik. 3) A standard : nyelvjárás viszonyban az előbbit alacsony fokú alakváltozatosság és maximális funkcióvariáció, az utóbbit magas fokú formavariáció és alacsony fokú funkcióvariáció jellemzi. Továbbá: egységesítő és elkülönítő szerepköre mind a standardnak, mind a nyelvjárásnak, ősztársadalmi méretű presztízs- és mintafunkciója, illetőleg ún. részvételi szerepköre azonban csak a köznyelvnek van (Milroy—Milroy 1985; Garvin 1998).

A nyelvtudományi ágazatok mindenkori nyelvtudománybeli helyzetét befolyásoló egyik tényező az, hogyan gondolkodnak, miként vélekednek róluk az őket nem művelő nyelvészek. (Természetesen — mutatis mutandis — a többi tudományra is áll ez.) Általánosabb kontextusba ágyazva, s a dialektológiáról szólván így teszem föl a kérdést: milyen a dialektológia-recepció, milyen e diszciplína fogadtatása, megítélése nálunk, s vajon miért olyan, amilyen? Ezzel kapcsolatban néhány észrevételt teszek. Tény, hogy a

dialektológia presztízse a 20. század bizonyos szakaszaiban szakmai körökben csökkent. Ennek több oka van. Az egyik, a talán legfontosabb tényező az, hogy a nyelvtudományi érdeklődés egyre kevésbé irányult a nyelvi-nyelvhasználati változatosság felé. Ennek fényében érthető, hogy sem a strukturalista, sem a generatív (elméleti) irányzat nem segítette elő a dialektológia pozitív megítélését. (Herman József Kiefer Ferencről szólván mondta, hogy ő “egyike a még ma is fehérholló-szerűen ritka elméleti nyelvészeknek, akik — a lényegre tekintve legalábbis — megértik, hogy miért több ártalmatlan hobbinál, ha valaki, mondjuk, összehasonlító történeti nyelvészettel, vagy nyelvjárásgyűjtéssel ... foglalkozik”: 2001. 18.) Amiként érthető az is, hogy a dialektológiát a szociolingvisztika segítette újabb lendülethez és megújuláshoz egyebek mellett azzal, hogy a nyelvhasználati változatosság elvszerű kutatását a nyelvi variáció iránt közömbös vizsgálatokkal szemben hatékonyan volt képes legitimálni. (Zárójelben érdemes megjegyeznünk, hogy a szociolingvisztika bizonyos fontos előzményei a dialektológiában találhatóak meg. Emlékeztetőül: Janßen 1938-ban és 1939-ben Dél-Szászországban, Niedersachsenban 1 325 településen, összesen körülbelül 46 000 család nyelvhasználatát vizsgálta azt kutatván, ki kivel beszél köznyelven, illetőleg nyelvjárásban. Szociológiai változókat következetesen figyelembe vett: a nemzet, a társadalmi hovatartozást és a városközelséget 1943. Adolf Bach 1934-ben megjelent nyelvjárastani kézikönyvében egy több mint ötven oldalas fejezetet írt e címmel: Die Mundart in ihrer soziologischen Schichtung: A nyelvjárás a maga szociológiai rétegzettségében. Sajnos igaz, akkor érdemi visszhang nélkül.)

A másik ok a dialektológia átmeneti befelé fordulása volt, amelynek következtében a diszciplína sokat veszített az általános, illetőleg a leíró nyelvészethez fűző kapcsolatából. Egészen a legújabb időkig nem ok nélkül hangzott el a dialektológiával kapcsolatban általában is az a kritika, hogy elmélet-deficites. Egy további ok a dialektológiai korpuszok és leírások nagy részének magától értődő, jól magyarázható kontrasztív jellegében van. Abban, hogy a nyelvjárastani gyűjtések és leírások tárgyai nagyrészt csak a köznyelvtől való eltérések voltak, ily módon pedig nem tették, nem teheték lehetővé a rendszervizsgálatot. Ehhez kapcsolódó okként említem azt, hogy a nagy nyelvjárasi korpuszok (atlaszok, szótárak, szöveggyűjtemények) kínálta kutatási lehetőségek kiaknázása, a bennük rejlő nyelvtudományi problémák megkeresése és a velük való érdemi foglalkozás elmaradt nemcsak az optimálistól, hanem a közepesen elvárhatótól is. Ennek következtében a lehetségesnél jóval kevesebb esetben derült fény arra, ami a dialektológiát a nyelvtudomány más ágai számára, illetőleg általános nyelvi szempontból is fontosabbá, érdekesebbé, vonzóbbá tehetné. Márpedig tudvalevő, hogy a nyelvtudományt jó ideje elsősorban nem az adatok, hanem a

köztük levő viszonyok, összefüggések, a működésüket irányító szabályok, törvényszerűségek foglalkoztatják. Gombocz már 1925-ben megfogalmazta nálunk: “Ki tagadja, hogy kell az adatgyűjtés is? De ez csak eszköz” (idézve: Magyar Tudomány 1996. 330). Ugyanő így is fogalmazott 1921-ben: “A nyelvtudomány legfőbb feladata a törvények keresése, amelyek a megfigyelt tényeket összefoglalják és magyarázzák” (1921/1938, 72). Ebből a szempontból, hangsúlyozom: ebből a szempontból nézve bizony igaz, hogy — hasonlattal élve — a dialektológiában a nyersanyaghoz (például szövegfölvételekhez) és a félkész áruhoz (mondjuk nyelvatlaszokhoz és tájszótárakhoz) képest kevés az említett értelemben vett kész végtermék, tudniillik az említett korpuszok alapján készített, a szabályokat, törvényszerűségeket, összefüggéseket megállapító és leíró szintézis, elemzés, más szóval a tudományos problémákra adott kifejtett adekvát leírás, válasz. (Ne feledjük azonban, hogy a dialektológia anyag- és adatigénye, -intenzitása nagy! A nyelvjárások ugyanis nagyrészt, bizonyos országokban kizárólag a beszédben élnek, ezért kutatásuknak az írásos rögzítés nem is olyan régen, a hangrögzítés előtti korban még elemi föltétele volt. Tehát nem az anyaggyűjtés és közzététel kifogásolandó, hanem ezen korpuszok kiaknázatlansága, feldolgozatlansága.)

Összefoglalva tehát: az említett tényezők, valamint a dialektológia olyan kérdéskörei, amelyek más ágazatok számára nem voltak relevánsak, nemkülönben a nyelvtudományban fölbukkanó új kutatási területek felé való természetes fordulás a legfontosabb tudományon belüli oka a nyelvészeti közvélemény dialektológiával kapcsolatos negatív módosulásának. De tudományon kívüli okok is említendők. Például az a körülmény, hogy a népi kultúra iránti érdeklődés általában is csökkent a korábbi állapotokhoz képest (tessék az e kultúra, tehát például a népköltészet, a népdalok, a népművészet, a népi tánc, illetőleg a népi irodalom iránti mai, társadalmi méretű érdektelenségre, illetőleg arra gondolni, milyen alulreprezentáltan jelenik meg a nyilvánosság fórumain, például a televízió műsoraiban vagy a filmekben, színházi darabokban s az irodalomban az, ami a népi kultúrával összefügg). Ez pedig mondhatni szükségszerűen jár együtt a népnyelv iránti érdeklődés lanyhulásával. Így hát bizonyos országokra nézvést bizony nehezen lehetne cáfolni H. Löffler véleményét, aki szerint a nyelvjárások felülről jövő megbényegzésénél csak tudomásul nem vételük nagyobb (1985. 166). (Talán ide is kapcsolható kérdésként tehető föl: vajon erre a jelenségre is gondolhatott Lotz János, amikor a magyar nyelvtudomány túlzott köznyelv-központúságát emlegette?) Vannak persze különbségek e tekintetben az egyes országok között. Több európai országban “a nemzeti műveltség kánonjaiban a magyarnál jóval kitüntetettebb helye van a népi kultúrának” (Kósa, 2000. 18), s a nyelvjárásoknak is.

Meglepőnek tetszhet azoknak a véleménye, akik szerint a nyelvtudomány jelenlegi megújulási folyamatának a szociolingvisztika mellett a dialektológia az egyik fontos tényezője. Tárnyilagosan meg kell állapítanunk, hogy az a fejlődés, amin a nemzetközi dialektológia újabban átmegy, elismerésre méltó. Számottevően megnőtt az elméleti igényesség, a módszertani tudatosság. Megnőtt a joggal hiányolt, általános összefüggéseket immár tudatosabban kereső elemzések és szintézisek száma. A tudományközi kapcsolatok elevenek, a szociolingvisztikai szemlélet megtermékenyítő hatása kézzel fogható, a nemzetközi szakmai együttműködés korábban nem látott intenzitású, Európát és Európa bizonyos régióit átfogó közös dialektológiai vállalkozások indultak s részben fejeződtek be (az Európai Nyelvatlaszt és a Kárpát Nyelvatlaszt említem), kongresszusok követik egymást, s témaköreiket szemügyre véve bárki meggyőződhet a dialektológia tematikai és módszertani gazdagodásáról, előadásait olvasva pedig módszertani felfrissüléséről. A dialektológiára korábban oly jellemző gyűjtő, leltározó stratégia elmozdult a megfigyelő, problémacentrikus szemlélet irányába. Új nemzetközi dialektológiai folyóirat indult, javában folynak hagyományos területeken és műfajokban is a munkálatok (újabb, modern atlaszok és tájszótárak készülnek), az alkalmazott dialektológia végre polgárjogot nyert, különös tekintettel az anyanyelvoktatásra, a lokális kultúrák ápolására (a nyelvjárás is része ennek) s a nyelvi műveltség alakítására. A számítógépes dialektológia több országban irigylésre méltó szinten áll már. Úgy tűnik, nem szalmalángról van szó. Annál kevésbé, mert egy tudományágról, amely nem veszítette el horizontját, nem állítható, hogy nincs perspektívája. Úgy tűnik, tudomásul vétetik, hogy a nyelvjárásoknak megvan a maguk — emberek millióit érintő — szerepköre és fontossága. Nem tehet tehát úgy a tudomány, mintha gyorsan illanó tünetről, érdektelen, fölösleges, netán “a fejlődés útjában álló”, ezért “zavaró reliktum”-ról lenne szó csupán. Sőt remélhető talán, hogy a nyelvi regionalizmusok társadalmi méretű megbélyegzettsége csökken azzal, hogy elsősorban az iskolai oktatás révén a tényeknek megfelelő, tudományosan megalapozott ismeretek szélesebb körben is elterjednek, s nem hiedelmek és előítéletek után igazodik majd az emberek többsége. (A nyelvjárások tiszteletben tartásának népszerűsítésére és eltűnésük megakadályozására való hivatalos szándékra l. például a lengyel nyelv törvényi védelméről szóló passzusokat: Bańczerowski 2001: 154.) Az egyes országok között természetesen vannak, illetőleg lehetnek akár nagyobb különbségek is abban a tekintetben, hogy a dialektológia milyen helyet foglal el (a nyelvtudományban, a felsőoktatásban stb.), hiszen mások lehetnek — egyebek mellett — a nyelvészeti hagyományok, a nyelvi helyzet maga is hordozhat nagy különbségeket, miként a nyelvi regionalizmusokhoz való társadalmi viszonyulás is (német nyelvterületen a

nyelvjárások kutatása és a dialektológia egyetemi jelenléte például lényegesen jobb, mint az angol nyelvterületen, l. W. Viereck in: D. Stellmacher 2000. 13).

A címben megjelölt szerteágazó kérdéskör magyar vonatkozásainak beható elemzése külön előadást kívánna. Erre most nincs mód. Azt azonban jelzem, hogy a magyar dialektológia is — minden, a kellő tájékozottság hiányában megfogalmazott ellenkező híresztelés ellenére — megújulóban van. Igaz, nem röpítik a divat hullámai. Igaz, mint hagyományos diszciplínát nem kísérik az újakra általában jellemző euforikus várakozások. Igaz, a tudományirányítás támogató figyelméről beszélni is túlzás volna vele kapcsolatban. De: a nyelvi helyzet és a társadalmi körülmények állandó változását tapasztalva, a dialektológia belső mozgását figyelemmel kísérve, hagyományos befogadóképességét és újítani tudását ismerve, mint a nyelvi rendszert s a nyelvhasználatot egyaránt kutatási tárgyának tekintő diszciplína integráló jellegét tapasztalva, az elvégzendő feladatok garmadáját látva, bizonyára joggal következtetünk arra, hogy a dialektológia talán nálunk is jobban erőre kap.

Egy valamiről azonban — ha távirati tömörséggel is — kötelességemnek érzem külön szólni. A határon túli magyar dialektológiáról van szó. Annál is inkább, mert talán kevésbé ismeretes az a tény, hogy nincs egyetlen olyan magyar nyelvjárási régió, amelynek nyelvjárásait csak Magyarországon beszélnék, olyan viszont több is van, amelyet csak a trianoni Magyarországon kívül beszélnek. Ha tehát a szomszédos országokban nem folyik magyar dialektológiai kutatás, akkor e sajátos helyzetű, használatú és számos érdekes vonást őrző nyelvjárások vizsgálata akkor is súlyos hátrányt szenved, ha magyarországi kutatók részt vállalnak a kutatásokban. Tudjuk, hogy a szomszédos országok magyar nyelvjárásai (sajátos körülményeik folytán is) időszerű tudományos kérdéseknek egész sorát vetik föl, számos vizsgáltnivalót kínálván. Ki kell mondanunk: súlyos aggodalmaink vannak (a többes szám itt nem fejedelmi többes.) Mert úgy látjuk, hogy a nyelvjárásokkal való foglalkozás — egy-két kivételt nem tekintve — a szomszédos országok magyar nyelvészei körében mintha lekerülne a napirendről. A szó szoros értelmében csak kivételesen látunk sorompóba állni tette kész fiatal dialektológusjelölteket, s látjuk azt is, hogy a jelenlegi, vállukon sok terhet cipelő, a mindenkori helyzet kényszerével küszködő (erre l. Péntek, 1997. 413) aktív nyelvjáráskutatók túlon túl kevesen vannak az elvégzendő feladatok tömegéhez képest, azon kívül egy részük már nyugalomba vonult, más részük pedig közelíti a nyugdíjas kort. A ma még aktív kollégák vállán van a nagy felelősség, hogy ne szakadjon meg a kisebbségi magyar dialektológia életfonala, amelyet olyan nevek fémjeleznek, mint Gálffy Mózes, Márton

Gyula, (a közelmúltban elhunyt) Penavin Olga, Szabó T. Attila, hogy csak a legnagyobbakat említsem. Gondolni kellene erre mindazoknak, akiknek ez ügyben cselekvési lehetőségük van. Gondolnunk kell arra például, hogy bármennyire természetes, több szempontból is fontos és ezért föltétlenül üdvözlendő a kétnyelvűség kutatása, hiba volna egy újabb egyoldalúság hibájába esve nem foglalkozni az éppen kisebbségi körülmények között még továbbélő hagyományos nyelvjárások leírásával. Közismert, hogy a csángóság magyarul még tudó részének többsége elérkezett a nyelvváltás küszöbére. Szinte hihetetlen, hogy úgyszólván senki sincs (sem Erdélyben, sem másutt), aki nemcsak kódváltásukat, kétnyelvűségük kérdéseit, hanem nyelvi repertoárjuk magyar (értelemszerűen nyelvjárási) részét célzott, rendszeres leíró vizsgálat tárgyává tenné. De nem férhet kétség általában sem a nyelvjárási anyaggyűjtés megkülönböztetett fontosságához kisebbségi körülmények között, minthogy a nyelvjárásvesztés — a szórványokban különösen — nyelvvesztéssel azonos. (Gondoljunk a hazai kisebbségi nyelvjárásokra is!)

Kazinczy szerint a nyelv annál gazdagabb, minél nagyobb mértékével bír a sokszínűségnek. Úgy vélem, a nyelv tudományára is vonatkoztathatók a széphalmi mester szavai. A sokszínűség tematikai, szemléleti, módszerbeli sokféleséget, ez pedig tudománybeli gazdagodást jelent. A dialektológia a nyelv egyik létezési dimenziója, a tér alapján történő azonnyelvi nyelvi és nyelvhasználati tagolódást írja le, s a vele összefüggő kérdéskört kutatja. Foglalkozik a regionális nyelvváltozatokkal mint sajátos rendszerekkel és kommunikációs helyzetekben való használatukkal, illetőleg használati variációjukkal egyaránt. Ez pedig növeli a dialektológia általános nyelvtudományi érdekességét, hiszen e diszciplína bőven hozzájárulhat a maga lehetőségeivel a nyelvi változatosság, a nyelvhasználat, a nyelvi szerkezetek működése és a nyelvi változások általános kérdéseinek a tisztázásához. Tárgyából következően olyan ismereteket is ad, amelyeket a nyelvtudomány más, többé vagy kevésbé eltérő feladatkörű ágai nem adnak, nem adhatnak. Ebből viszont kényszerítő erővel adódik a következtetés: a nyelvtudománynak arra a perspektívára is szüksége van, amelyet ez a hagyományos, az állandó megújulás útját hol lassabban, hol gyorsabban járó diszciplína kínál. Másként fogalmazva: a területi nyelvváltozatok kutatása ugyan a dialektológia illetékességi körébe tartozik, de nem csupán a dialektológia belügye.

(Elhangzott akadémiai levelező tagsági székkfoglaló előadásként a Magyar Tudományos Akadémián Budapesten 2001. november 12-én.)

Válogatott irodalom

- Ammon, Ulrich, Mattheier, Klaus J., Nelde, Peter H. (eds.) [1996]: Konvergenz und Divergenz von Dialekten in Europa. *Sociolinguistica* 10. Tübingen.
- Antos, Gerd [1996]: *Laien-Linguistik*. Tübingen.
- Bach, Adolf [1934]: *Handbuch zur Mundartforschung*. Heidelberg.
- Balogh Lajos [1978]: Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelv* 74: 44-55.
- Bañcerowski, Janusz [2001]: A lengyel nyelv törvényi védelméről. *Magyar Nyelvőr* 125, 152-158.
- Barbour, Stephen [2000]: Accents, dialects and languages. National differences in the evaluation of language varieties. *Sociolinguistica* 14. 5-10.
- Benkő Loránd [1961]: Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástani vizsgálatokban. *Magyar Nyelv* 57: 401-413.
- Benkő Loránd [1967]: A nyelvföldrajz történeti tanulságai. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*. 24, 29-48.
- Benkő Loránd [1967]: Nyelvjáráskutatás és településtörténet. *Magyar Nyelvőr* 91, 455-464.
- Bokor József [1995]: *Regionális lexikológiai vizsgálatok a nyugati magyar nyelvterületen*. Budapest.
- Chambers, Jack K. [2000]: Universal sources of the vernacular. *Sociolinguistica* 14. 11-15.
- Chambers, J. K., Trudgill, P. [1988]: *Dialectology*. Cambridge.
- Christen, Helen [2001]: Ein Dialektmarker auf Erfolgskurs: Die /l/-Vokalisierung in der deutschsprachigen Schweiz. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 2001/1: 16-26.
- Deme László [1997]: A magyar dialektológia útja. In: Büky László (szerk.): *Nyíri Antal kilencvenéves*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 37-49.
- Garvin, Paul [1998]: A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Nyelvi tervezés*. Tanulmánygyűjtemény. 87-100. Budapest.
- Gombocz Zoltán [1921/1938]: Gombocz Zoltán összegyűjtött művei. Szerk. Zsirai Miklós. Budapest, 1938. I. kötet.
- Gönczi Ferenc [1914]: *Göcsej és kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár.

- Guttman Miklós [1995]: *A táji jelenségek vizsgálata tíz- és tizennégy évesek beszélt nyelvében Nyugat-Dunántúlon*. Budapest.
- Herman József [2001]: Kiefer Ferenc hetvenéves. In: Kiefer Ferenc. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások. 29. Budapest. ELTE Fonetikai Tanszék. Sorozatszerkesztő: Bolla Kálmán. 16-19.
- Imre Samu [1972]: Megfigyelések a magyar nyelvjárások változásáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VIII.*, Budapest. 85-104.
- Janßen, Hans [1943]: *Leben und Macht der Mundart in Niedersachsen*. Oldenburg..
- Kelle, Bernhard [2001]: Zur Typologie der Dialekte in der deutschsprachigen Schweiz: Ein dialektometrischer Versuch. *Dialectologia et Geolinguistica*, 2001. 29-34.
- Kiefer Ferenc szerk. [1991]: *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Budapest.
- Kiss Jenő [1998]: A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány*, 1998. 929-935.
- Kiss Jenő szerk.[2001]: *Magyar dialektológia*. Budapest.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth, Berend, Nina (Hrsg.) [2001]: *Regionale Standards. SprachVariation in den deutschsprachigen Ländern*. Budapest-Pécs.
- Kósa László [2000]: *A magyar néprajz 1945 után*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest.
- Lappalainen, Hanna [1996]: Variaatio ja sen selittäminen kaakkoishämäläisen murreaineiston valossa. *Virittäjä* 18-37.
- Löffler, Heinrich [1985]: *Germanistische Soziolinguistik*. Berlin.
- Löffler, Heinrich [1990]: *Probleme der Dialektologie. Eine Einführung*. Darmstadt.
- Mattheier, Klaus J. (Hrsg.) [1983]: *Aspekte der Dialekttheorie*. Tübingen.
- Mattheier, Klaus, Wiesinger, Peter (Hrsg.) [1994]: *Dialektologie des Deutschen. Forschungsstand und Entwicklungstendenzen*. Tübingen.
- Mattheier, Klaus J. [1996]: Varietätenkonvergenz: Überlegungen zu einem Baustein einer Theorie der Sprachvariation. *Sociolinguistica* 10. Tübingen. 31-52.
- Milroy, James—Milroy, Leslie [1985]: *Authority in language. Investigating language prescription and standardization*. London.
- Milroy, Leslie [1987]: *Observing and Analysing Natural Language. A Critical Account of Sociolinguistic Method*. Oxford
- Molnár Zoltán [1999]: *Nyelföldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban*. Szombathely.
- Murádin László [1969]: A jelentésmező tagolása és a nyelvjárási izoglossák. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1969: 301-305.

- Nuolijärvi, Pirkko [1996]: Kielellisen variaation ja sosialisen muutoksen suhteesta. *Virittäjä* 2-17.
- Paunonen, Heikki [1984]: Nyelv és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 1984-1985: 3-8.
- Paunonen, Heikki [1995]: Puhesuomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä. *Virittäjä* 501-531.
- Péntek János [1997]: Szabó T. Attila, a kolozsvári egyetem tudós tanára. *Magyar Nyelv*, 411-414.
- Péntek János [1999]: *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben*. Budapest.
- Sándor Anna [1999]: *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony.
- Schiltz, Guillaume [1996]: Der dialektometrische Atlas von Südwest-Baden (DASB). Konzepte eines dialektometrischen Informationssystems. *Studien zur Dialektologie in Süswestdeutschland*. 5.I-5.IV. Marburg.
- Séguy, Jean [1973]: La dialectometrie dans l'Atlas linguistique de la Gascogne. *Revue de Linguistique Romane* 1973, 1-24.
- Shuy, Roger W. [1990]: A Brief History of American Sociolinguistics 1949-1989. *Historiographia Linguistica* 183-209.
- Sisák Gábor (szerk.) [2001]: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest.
- Stellmacher, Dieter (Hrsg.) [2000]: *Dialektologie zwischen Tradition und Neuansätzen*. Stuttgart.
- Trudgill, Peter [1983]: *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. New York, London.
- Trudgill, Peter [1994]: *Dialects*. London.
- Szabó Géza (szerk.) [1990]: *II. Dialektológiai szimpozion*. Veszprém.
- Szabó Géza — Molnár Zoltán (szerk.) []: *Dialektológiai szimpozion*. Veszprém.
- Szabó Géza — Molnár Zoltán (szerk.) [1998]: *III. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely.
- Szabó József [1986]: *A nagykovácsi nyelvjárás*. Szekszárd.
- Tuomi, Tuomo [1984-1985]: A finn nyelvjárási tájak múltja, jelene, jövője. *Magyar Nyelvjárások*, 9-12.
- Végh József [1954]: Az őrési és hetési nyelvjárás ismertetése. *Magyar Nyelvőr* 78, 249-260, 423-428.
- Vetési László [2001]: *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: Sorskérdések a nyelvhatáron*. Kolozsvár.

Viereck, Wolfgang [1988]: The Computerisation and Quantification of Linguistic Data: Dialectometrical Methods. In: Alan R. Thomas, ed.: *Methods in Dialectology*. Multilingual Matters. 48. Clevedon and Philadelphia. 524-550.

Viereck, Wolfgang (Hrsg.) [1993-1995]: *Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses. Bamberg, 1990*. Band I-IV. ZDL-Beihefte 74-77. Stuttgart.